

ISTVÁN MONOK

DONJOLENDAVSKI DVOR OBITELJI BÁNFFY/BANIĆ I NJIHOVA KNJIŽNA NAOBRAZBA

MAĐARSKE PROTESTANTSKE CRKVE u nastanku svoje učvršćenje i na zapadnomađarskome području mogu zahvaliti međusobnim brakovima ali svakako i bliskim svakodnevnim odnosima plemićkih obitelji. S crkvenopovijesnoga stajališta to područje zaslužuje posebnu pozornost i stoga što odcjepljenje protestantskih crkava započinje tek od kraja 16. stoljeća i konačno se zaključuje na sinodi u Csepregu (1612.). Donjolendavsku je obitelj Bánffy, uz obitelji Zrinski, Nádasdy, Istvánffy, Batthyány, Thurzó i Révay, zapala odgovornost da, uz ograđivanje od ekstremnih struja, podupiru vjerske promjene na takav način da se pri tome sve ustanove iz područja kulture održe na životu. Budući da se o knjižnici obitelji Bánffy nisu očuvali nikakvi onovremeni zapisi, o njihovoj se knjižnoj kulturi može zaključivati tek na temelju povijesti tiskare pod njihovom zaštitom i njezinih izdanja. Samim time i o onome protestantskome intelektualnome krugu čiji su pripadnici bili nazočni na njihovom dvoru. Trebamo se nadalje osvrnuti i na pojavu donjolendavske svjetovne inteligencije.¹

Pretci obitelji Bánffy stigli su u Mađarsku u 12. stoljeću, a njezini su članovi već krajem 15. st. obavljali značajne službe.² U 16. st. (donjo)lendavska i beckovska grana navode se u evidenciji genealoške stručne literature. U lendavskoj se grani do najvišeg ranga uspeo János Bánffy, koji je od 1530. do svoje smrti 1534. obnašao dužnost palatina. Njegov je sin, István Bánffy (1522.–1568.),³ kraljevski dvorski sudac i veliki župan Zalske županije (1560.–1568.) već bio protestant. Njegov je pak unuk, glavni peharnik Miklós Bánffy (1547.–1593.),⁴ postao jednim od glavnih oslonaca protestantske crkve na tome području. Slično ostalim mađarskim aristokratskim obiteljima, glava obitelji iz prve polovice 17. st., Kristóf (1577.–1644.), veliki župan Zalske i županije Somogy (1622.–1643.), kraljevski rizničar, potom i glavni peharnik, pokatoličio se. Pokatoličavanje je prema stručnoj literaturi uslijedilo 1598. kada je na velikaški dvor pozvan pavlinski redovnik Šimun Bratulić.⁵ Unatoč tomu što je Kristóf s dvjema ženama imao dvanaestoro djece, sve ih je nadživio te je tako s njime

1 Najkorisnija izdanja o povijesti donjolendavske obitelji Bánffy iz 16.–17. stoljeća: Elek Séllyei, *Dnevnik donjolendavskoga roda Bánffy*. Tudománytár, Új folyam 5. godište. Budim, 1841, 252–260, 321–325. (Séllyei 1841); Sándor Horváth, *Alsólendva múltja és jelene* (Prošlost i sadašnjost Donje Lendave). Donja Lendava 1942. (Horváth 1942); József Németh, *Lendva kulturális és irodalmi jelentősége* (Kulturna i književna važnost Donje Lendave). Naptár '87. Murska Sobota, 1986.; Béla Tantalics, *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből*. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. st. (Kulturne znamenitosti Lendave iz druge polovice 16. stoljeća). Zalaegerszeg 1988. (Tantalics 1998); György Kulcsár, *Az halálra való készületéről rövid tanóság* (Kratka pouka o pripremanju za smrt) Uvodničar: Tibor Fabiny. Bp. 1990. Zbirka Ráday; Ferenc Tőkei: *Spira doktor hitelhagyása. Szigeti győzedelem*. (Napuštanje vjere doktora Spire. Sigetska pobjeda.) Uvodničar: Ferenc Tőkei. Bp. 1996. Naklada József Eötvös (Eötvös Klasszikusok, 9) (Tőkei 1996); Lajos Bence, *A XVI. századi irodalom és nyomdászat* (Književnost i tiskarstvo šesnaestoga stoljeća). Muratáj, 2000: 177–182.; Ildikó Hubert, *Kulcsár György az alsólendvai prédikátor* (György Kulcsár – propovjednik iz Donje Lendave). Lendava 2001, Galéria-Múzeum Lendva (Hubert 2001)

2 Iván Nagy, *Magyarország családai czímerekkel nemzékrendi táblákkal* (Grbovi i rodoslovlja mađarskih obitelji). I. Svezak, Pešta, 1857, 160–162. (reprint: Bp., 1987, Kossuth Kiadó; digitalno izdanje (CDROM) Bp., 1999, Arcanum Kiadó)

3 Supruga mu je bila Magdolna Guthi Országh.

4 Supruga mu je bila Uršula Zrinska, a kći Ana, supruga Jánoša Révaya.

5 Horváth 1942: 35.

izumrla donjolendavska grana.⁶ Donja je Lendava nakratko došla u posjed Ferenc Nádasyja, a nakon njegova pogubljenja i gubitka imanja (1671.) prisvajaju je Esterházyji.⁷ U međuvremenu, krajem 16. st. izumrla je i beckovska grana obitelji Bánffy preranom smrću sinova, također protestanata, glavnoga vratara i konjušara te zalskoga velikoga župana (1569.–1579.), Lászla Bánffyja († 1584.).⁸

Calendarium historicum Paula Ebera doživio je u Wittenbergu brojna izdanja te među protestantskim svijetom bio veoma popularan. Veliki broj sačuvanih primjeraka svjedoči da je slično Bibliji bio korišten pri obilježavanju značajnih događaja iz obiteljskoga života. Nakon prijelaska na protestantizam, István Bánffy kupio je primjerak izdanja iz 1551. te su se počevši od njega naraštajima obilježavali događaji vezani za obitelj, odnosno njezinu neposrednu okolinu. Uz česta prisjećanja, razdoblje između 1522. i 1617. postalo je važnim izvorom obiteljske i onodobne povijesti. Izvorni je primjerak na nesreću izgubljen, pa nam je tako poznat samo tekst iz 1841.⁹ Premda od knjižnice obitelji Bánffy nije ostao sačuvan ni najmanji dio, s pravom se, međutim, može pretpostaviti da su djela izdana u Donjoj Lendavi, bilo posvećena toj obitelji bilo da su nastala na njihovu dvoru, uistinu i bila u njihovu vlasništvu.

Kada je Rudolf Hoffhalter 1571. postao punoljetan, István Báthori zabranio je izdavanje protestantskih djela na područjima pod njegovom vlašću.

Hoffhalter se na posjed Miklósa Bánffyja, u Donju Lendavu, doselio sa svojom opremom. Odatle su ga 1574. po naredbi kralja Maksimilijana II. protjerali te ga je u Nedelišću Juraj Zrinski uzeo pod svoju zaštitu.¹⁰ Iz donjolendavskog razdoblja poznata su mu četiri izdanja, od kojih su tri radovi dvorskoga propovjednika Györgya Kulcsára, duhovna učenja,¹¹ i jedno – od kojega nije sačuvan nijedan primjerak – kronika Ferenc Tőkea o bitci kod Sigeta.¹²

Pretpostavlja se da je György Kulcsár podrijetlom iz Slavonije te da mu se obitelj pred Turcima povukla sjevernije u Zalu, a on sam u Gornju Ugarsku.¹³ Boravak u Donjoj Lendavi, gdje ga je Miklós Bánffy 28. kolovoza 1573. primio na svoj dvor za školskoga magistra, doživio je poput »izgnanstva«. Škola u kojoj je podučavao postojala je kao župna ustanova vjerojatno još od 14. st.¹⁴ Prije Kulcsára, poznata su nam još četiri imena magistara iz dnevnika Bánffyjevih: György Rác Orbó (od 1544.?), András Zuhodolyi, Farkas Szentgyörgyvölgyi Bakács i István Beythe.¹⁵ Posljednji od navedenih je od 1559. do 1564. bio učitelj, da bi se nakratko preselio k Nádasyjevima u Sárvár. Za dušebrižnika su ga pozvali natrag 1565. te je u Donjoj Lendavi boravio do 1574. kada se preselio u Šopron, a potom u Güssing.¹⁶ Bio je dakle, nasljednik Györgya Kulcsára u službi dvorskoga dušobrižnika sve do smrti 1577.¹⁷ Posebno treba spomenuti ime Ferenc Tőkea, koji je od 1553. do

6 Prva mu je žena bila Anna Mérey, druga Jelena Drašković. Horváth 1942: 36.

7 Horváth 1942: 36–41.

8 Pál je umro 1576., a János 1594.

9 Séllyei 1841.

10 Najnoviji sažetci, prema temeljnoj studiji Gedeona Borse (*Rudolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau*. Vjesnik Bibliotekara Hrvatske 1968: 26–34); Judit V. Ecsedy, *Tiskanje knjiga u Mađarskoj u doba ručnoga tiskarstva od 1473. do 1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó, 62–63., i Judit V. Ecsedy, *Slova i ukrasi starih mađarskih tiskara od 1473. do 1600*. Bp. 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) 91–98.

11 RMNy 319: *Az halálra való készöletröl rövid tanosság* (Kratka pouka o pripremanju za smrt); RMNy 320: *Az ördögnek a penitencia tarto bünössel való vetekedeseröl*; RMNy 334: *Postilla*

12 RMNy 321: *Historia obsidionis regiae, Syghet*.

13 Najpotpuniji životopis s cjelokupnom bibliografijom i prijevodima na slovenskom i njemačkom jeziku: Hubert 2001.

14 Tantalics 1988: 15.

15 Séllyei 1841., Horváth 1942: 24–25.; Tantalics 1988: 15.

16 ÚMIL 227. (János Heltai)

17 Osim njih, iz kasnijih razdoblja poznato nam je još samo ime Jánosa Gála iz Donje Lendave kao protestantskoga dušobrižnika, koji je 1616. još bio aktivan. Usp. Horváth 1942: 28.

1556. živio u Donjoj Lendavi, ali ne zna se sa sigurnošću je li bio školski magistar ili protestantski dušobrižnik.¹⁸ Sigurno je međutim, da je ovdje napisao čak dva svoja djela. Jedno je od njih vjerovatno i objavljeno u Hoffhalterovoj tiskari (*Historia obsidionis regiae Syghet*),¹⁹ dok je drugo (povijesno djelo Francesca Spire) do tiskare dospjelo kao dio pjesmarice Pétera Bornemisze, objavljene 1582.²⁰

Nabrajajući onodobnu inteligenciju koja je živjela u Donjoj Lendavi, mora se spomenuti ime Gáspára Ráskaija, koji je 1551.–1552. bio gost na dvoru Bánffyjevih. Ondje je napisao i pripovijest u stihovima pod naslovom *Egy szép história az vitéz Franciscoroul és az ő feleségéről (Lijepa pripovijest o vitezu Francisku i njegovoj ženi)*, koja je izašla u Debrecinu 1574.²¹ Drugi intelektualac, o čijoj se donjolendavskoj djelatnosti nagađa, bio je Nicolaus Madnienski koji se u zbirci luteranskoga učitelja podrijetlom iz Trenčina, Valentina Madera, pod naslovom *Libellus exercitiorum poseos scholasticorum* pojavljuje u ulozi tajnika Lászla Bánffyja te kao «rector Beckoviensis».²²

U knjižnici obitelji Bánffy vjerovatno su se nalazile osim do sada spomenutih djela, i knjige posvećene nekomu od članova obitelji. Vrijedni su pozornosti i dobri odnosi ove obitelji s Péterom Bornemiszmom. Bornemisza se u posveti u prvome od pet svezaka svojega djela, prisjeća potpore Lászla

Bánffyja i njegove supruge Borbále Somy,²³ dok je drugi svezak izravno njemu i posvetio.²⁴ Jedan od početnih uspjeha petnaestogodišnjega rata je bitka kod Đurđevca (30. listopada 1595.). Erdeljski knez Péter Pellérdi, glavni upravitelj dvora Zsigmonda Báthorija, u pismu jednomu mađarskomu velikašu daje opis te bitke. Pismo je objavljeno 1596. u tiskari Joannesa Manliusa u Güssingu s posvetom Kristófu Bánffyju, gospodaru susjednoga posjeda Donje Lendave.²⁵

Na svakom aristokratskome dvoru živio je veliki broj alumnista, odnosno gospodarskih upravitelja koji su gospodarili imanjima. Primjer za obrazovanje dala im je velikaška obitelj, a ovisno o njihovim materijalnim mogućnostima i osobnoj poduzetnosti, knjige su si mogli priskrbljivati i sami. Intelektualnoj razini dvora ide u prilog povremena pojava časnika literata u velikaševu okružju. Velik je broj takvih primjera, kao što su György Perneszith s dvora Nádasdyjevih,²⁶ ili Ákos Csányi,²⁷ ili István Jóna s dvora Jurja Zrinskoga (1598.–1626.).²⁸ Takva je vrst upravitelja s dvora Lászla Bánffyja bio i Tamás Komlós iz mjesta Böde u županiji Zala, čija nam je knjiga ostala u nasljeđe u franjevačkoj knjižnici u Güssingu: *Alexander de Villa Dei, Doctrinale, cum commentariis Hermanni Torrentini ... Venetiis, 1519*, koju je Pietro Lichtenstein tiskao za budimskoga trgovca Keyma Urbana.²⁹

18 Tantalics 1988: 21–25; Tókei 1996. (s potpunom bibliografskom obradom)

19 RMNy 321; Tókei 1996.

20 RMNy 513; Tókei 1996.

21 RMNy 344; Tantalics 1988: 16–21.

22 RMNy 611

23 Sempte, 1573 RMNy 333

24 Sempte, 1574 RMNy 355

25 RMNy 785

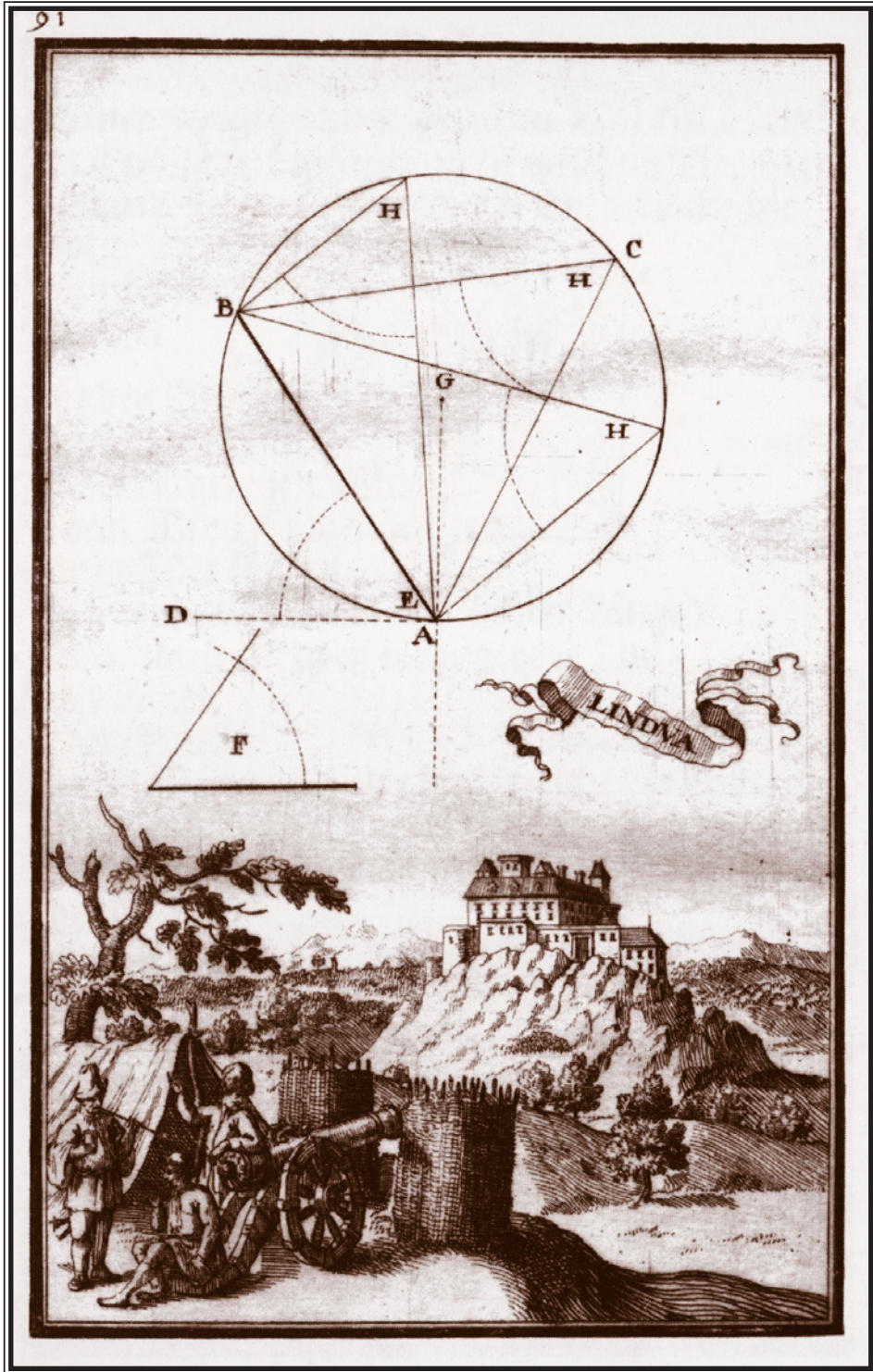
26 Katalog iz 1560.: Adattár 13. 13–14.

27 Sándor Óze, *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562* (500 mađarskih pisama iz XVI. stoljeća. Pisma Ákosa Csányija Tamásu Nádasdyiju 1549–1562). I–II. svezak. Budimpešta, 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.; Usp. Elemér Mályusz: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549* (Mađarska pisma iz arhiva Nádasdyjevih 1531–1549). Levéltári Közlemények, 1923.; Géza Istványi: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása* (Razvoj mađarske pismenosti). Budimpešta 1934.; László Papp, *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból* (Mađarska pisma i spisi iz XVI. stoljeća.) Budimpešta 1964. [Nyelvtudományi Értekezések. 44.]

28 Vidi prema njegovih petnaest knjiga: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. (Povijest i fond Bibliotheke Zriniane). Napisali i sastavili: Gábor Hausner, Tibor Klaniczay, Sándor Iván Kovács, István Monok, Géza Orlovsky. Urednik: Tibor Klaniczay. Budapest 1992. Argumentum–Akadémiai Kiadó. [Zrinyi Könyvtár 4.]

29 Güssing, Franziskanerkloster 3/130.

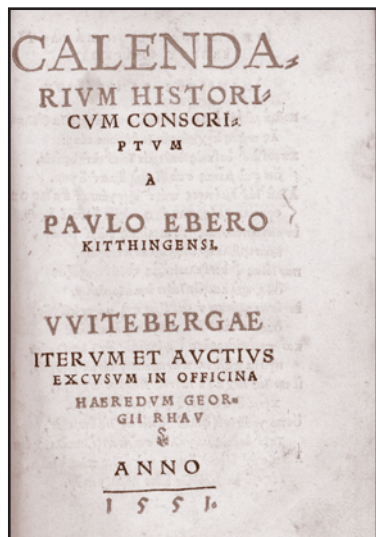
1.

OPIS IZLOŽENIH PREDMETA

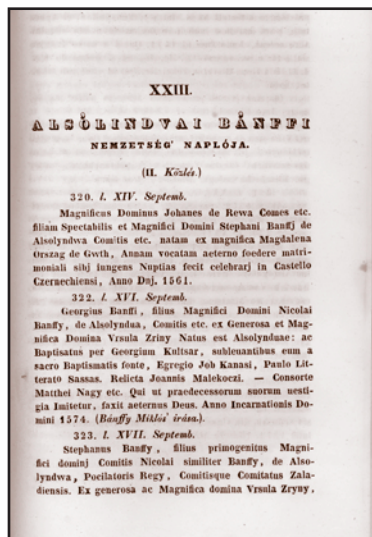
1. **DONJA LENDAVA** *Bakrorez*, 170×115 mm (Justus van der Nyport) Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: *Ertzherzogliche Handgriffe des Zirckles und Linials*. Wien, 1686, Johann van Ghelen. 4° – OSZK App. H. 1217

2. **PAUL EBER**, *Calendarium historicum. Witebergae, in officina haeredum Georgii Rhau, 1551.* 8° OSZK Ant. 7557

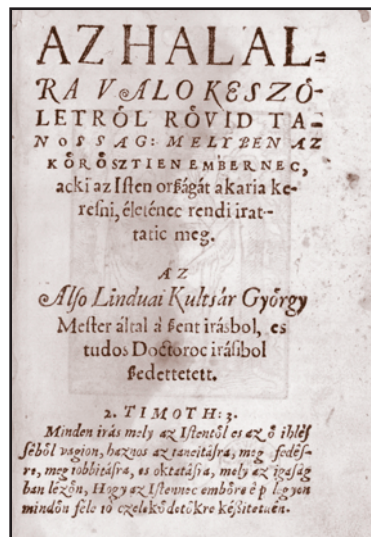
Jedan od wittenberških klasika povijesti filozofije protestantizma, Paul Eber, godišnje je izdavao kalendare koji nisu sadržavali samo tradicionalne kalendarske elemente nego i povijesne lekcije i učenja. Mnogi su primjerci tih kalendara služili kao albumi amicorum, spomenari ili obiteljski dnevni. Članovi obitelji Bánffy najvažnije su obiteljske i povijesne događaje zabilježili u jedan takav kalendar iz 1551. Neke su događaje bilježili prema sjećanju, tako da su se zabilježeni događaji često odvijali nekoliko desetljeća prije vremena bilježenja. Izvornik je nažalost izgubljen. Bio je čuvan u Légrédskoj župi, zatim u budimpeštanskom Nacionalnome muzeju.

3. **ELEK SÉLLEYEI**, *Dnevnik donjolendavskoga roda obitelji Bánffy. Znanstveni arhiv, 9. svezak, 1841. primjerak iz OSZK-a*

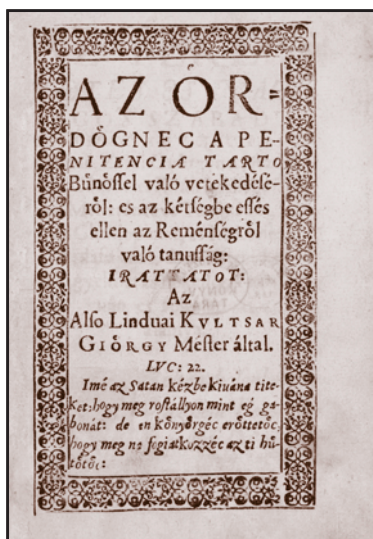

Izvornik je primjerak dnevnika obitelji Bánffy (vidi 2. stavku) izgubljen, tekst nam je poznat putem priopćenja Eleka Sélleyeia.

4. **GYÖRGY KULCSÁR**, *Az halálra való készülről rövid tanosság... (Kratka pouka o pripravi za smrt ...)* Lyndvae, Rudolf Hoffhalter, 1573. 8° RMNy 319, OSZK RMK I. 96

Luteranska razmišljanja o pripravi za smrt. Protestantски učitelj, a zatim i svećenik, György Kulcsár, preporučio je djelo *Nicolao Banfi de Alsólyndva*. Na kraju djela je poglavlje o vječnoj sreći i prokletstvu oslovljeno na čitatelja (*Ad lectorem*).

5. GYÖRGY KULCSÁR, *Az ördögnek a penitencia tartó bűnössele való vetekedéséről es az kétségbeesés ellen az reménységről való tanusság.* (Pouke o nadmetanju vruga s penitencijarnim grješnikom i nadi kao spasu od očajanja.) U Donjoj Lendavi, Rudolf Hoffhalter, 1573. 8° RMNy 320, OSZK RMK I. 97

Luteranska razmišljanja o napasniku i grješniku u obliku dijaloga. U posveti stoje imena Jurja, Krste i Nikole, članova obitelji Zrinski. Tekst je prijevod djela Urbanusa Rhegiusa: pod naslovom *Dialogus inter satanam et peccatorem poenitentem*, izdanog u Frankfurtu na Majni 1545., Peter Braubach.

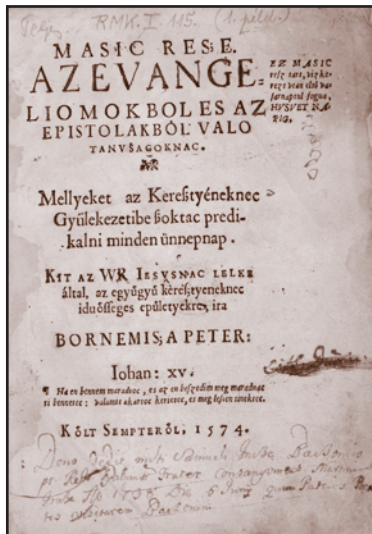
6. GYÖRGY KULCSÁR, *Postilla, az az evangeliomoknak, mellicket esztendő által a kereszténec gyöleközetibe szoktat olvasni es hirdetni, prédicatio szerint való magyarázattia ...* (Postilla, odnosno propovjedna pojašnjenja evanđelja koja su se tijekom godine čitala i propovjedala kršćanskim vjernicima...) U Donjoj Lendavi, Rudolf Hoffhalter, 1574. 4° RMNy 334, OSZK RMK I 114

Luteranska zbirka govora, objašnjenja biblijskih knjiga. Autor je djelo posvetio Miklósu Bánffyju. Djelo je u 16. stoljeću postalo veoma popularno. Nova su mu izdanja iz 1579. u Bártfi (RMNy 426), i 1597. u Bártfi (RMNy 793)

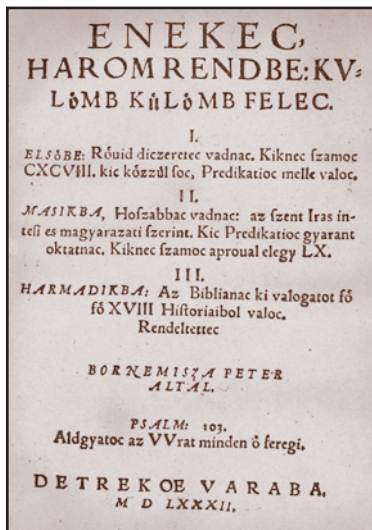

7. GÁSPÁR RÁSKAI, *Vitéz Francisko históriája* (Povijest viteza Franciska). U Debrecinu, 1574., Andras Komlós, 4° RMNy 344, MTAK RM I 4r 191 Gáspár Ráskai je i sam bio plemić. Pretpostavlja se da je bio sin, u mohačkoj bitci poginuloga nógrádsckoga velikoga župana, Gáspára Ráskaija († 1526.). Na donjolenдавskome dvoru Bánffyjevih živio je 1551. i 1552. Lijepu pripovijest o vitezu Francisku (Europom proširenu vitešku priču) ondje je preveo s latinskoga na mađarski.

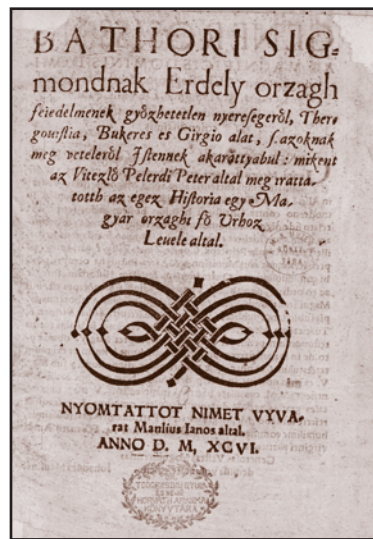
8. PÉTER BORNEMISZA, *Masic része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanvsagoknac...* (Drugi dio pouka iz evanđelja i epistula...) Sempte, 1574, typis Bornemisza, 4° RMNy 355, OSZK RMK I. 115

Péter Bornemisza (1535.–1584.), najutjecajniji je pisac mađarske luteranske crkve 16. st. Posvete je posvetio Borbáli Somi, suprugi Lászlá Bánffyja Donjolendavskoga.

9. ENEKEK HAROM RENDBE ... *Rendeltettek Bornemisza Peter által* (Pjesme u tri retkalstiba ... naručene od Petera Bornemisze). Detrekoe, 1582., typis Bornemisza, 4° RMNy 513, primjerak je preslikano izdanje

Povijest Francesca Spire, djelo Ferenc Tőke koji je na dvoru Bánffyjevih živio između 1553. i 1556., u Mađarskoj je u 16. st. poznato samo u tom izdanju. Spira je bio talijanski pravnik, učenjak koji je prihvatio protestantizam, ali podlegavši pritiscima vratio se katoličanstvu. Bog ga je, međutim, kaznio zbog nepostojanosti.

10. PÉTER PELLÉRDI, *Bathori Zsigmondnak, Erdely orzagh fejedelmének győzhetetlen nyeresegeről Therougoustia, Bukares es Girgio alat ... historia ...* (Pripovijest o nepobjedivosti Zsigmonda Bathorija, kneza Erdelja ...) Nimet Vyvarat, 1596, Johannes Manlius, 4° RMNy 785, OSZK Sztripszky I 1838/45

Péter Pellérdi, upravitelj Báthorijeva dvora, kao očevicac podnosi izvješće u povijesnome pismu o bitci protiv Turaka kod Đurđevca (30. listopada 1595.). Izdavač je knjigu posvetio Kristófu Bánffyju.

11. ALEXANDER DE VILLA DEI, *Torrentinus, Hermannus, comm.: Doctrinale ... Venetiis, 1519., Petrus Lichtenstein für Urban Keym in Buda. – Grammatica Venetiis, 1509., Petrus Lichtenstein für Johannes Pap (in Buda).* 4° Güssing OFM 3/130

Za intelektualnu razinu donjolendavskoga dvora znakovito je i to da je očuvan privez iz vlasništva Tamása Komlósa, upravitelja imanja podrijetlom iz Bödea u županiji Zala. Komlós je zabilježio. »*Suo Jure possidet me Thomas Komlos de Bewde ... Prefectus Bonorum Magistri Domini Ladislai Banffy de Alsolyndua*«.

FERENC NÁDASDY, BEZ NADNEVKA, OSZK APP. M. 391, BAKROREZ